

УДК 658:330.341.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.11>**Желуденко К.В.**

старший викладач,

Херсонський державний аграрно-економічний університет

(м. Херсон / м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5899-3039>**Zheludenko Kristina**

Kherson State Agrarian and Economic University

(Kherson / Kropyvnytskyi)

КЛАСТЕРИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

CLUSTERS AS AN INNOVATIVE TOOL FOR ENSURING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES

Формування кластерів сприяє більшій ефективності господарської діяльності та адаптації до умов ринкового середовища, оскільки створюється єдиний процес виготовлення продукції та реалізація її від виробника до споживачів. Дослідження теоретичних і практичних чинників формування кластерів у контексті активізації інноваційної діяльності значно розвинулось завдяки працям вітчизняних та зарубіжних науковців. У даній статті обгрунтовано засади формування та функціонування кластерів як інноваційного інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору. Визначено головну відмінність кластерів від інших організаційно-правових форм об'єднань підприємств та їх переваги. Наведено структуру аграрного кластера, визначено його учасників, характер взаємодії між ними, їх цілі та задачі, що сприяє досягненню максимально ефективного функціонування галузей регіону. Окреслено функції кластера, що впливають з його мети і завдань. Узагальнено складові підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств-учасників кластеру. Визначено передумови створення зернового кластеру регіону, визначено його мету, функції та учасників. Запропоновано організаційну модель структури зернового кластеру та визначено її переваги.

Ключові слова: кластер, аграрні підприємства, конкурентоспроможність, конкуренція, інновації.

A cluster is a structure that unites sectors of the agricultural industry involved in production, processing, storage, and marketing of products, as well as auxiliary service enterprises. The cluster approach promotes greater efficiency in economic activities and adaptation to market conditions by creating an integrated process of product manufacturing and delivery from producers to consumers. Clustering reduces production costs, increases the profitability of participants in integrated formations, boosts the volume and quality of goods, fosters the creation of unique competitive advantages, and raises the market share of sold products. Studying the theoretical aspects of creating competitive clusters requires a detailed analysis to substantiate the prospects for cluster development. Research on the theoretical and practical factors of cluster formation in the context of stimulating innovative activities has significantly advanced thanks to the work of domestic and foreign scientists. This article substantiates the principles of forming and functioning clusters as an innovative tool to enhance the competitiveness of agricultural sector enterprises. The main distinction of clusters from other organizational and legal forms of enterprise associations and their advantages are identified. The structure of an agricultural cluster is presented, its participants, the nature of their interactions, their goals, and tasks are defined, which contributes to achieving the most effective functioning of regional industries. The functions of the cluster arising from its goals and tasks are outlined. It is determined that the reasons for the emergence of agri-clusters include the growth of production scales and activity differentiation, as well as the development of the social division of labor. The components of enhancing the competitiveness of agricultural enterprises participating in the cluster are

summarized. The prerequisites for creating a regional grain cluster, its goals, functions, and participants are identified. An organizational model of the grain cluster structure is proposed, and its advantages are determined.

Key words: cluster, agricultural enterprises, competitiveness, competition, innovations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринку у малих та середніх аграрних підприємств виникають труднощі з виробництвом конкурентоспроможної продукції при використанні традиційних методів. Більшість агротоваровиробників не мають можливості самостійного оновлення потрібної кількості техніки, відносно швидко покращити якісний склад сільськогосподарських тварин, опанувати новітні технології. Значні вкладення в науково-дослідні розробки і модернізацію капіталу в аграрному комплексі здійснюються лише обмеженою кількістю великих підприємств. Отже, цілком очевидно, що економічні переваги в даному випадку на стороні лише великих аграрних підприємств з великими оборотними коштами, які здатні до зниження витрат і можуть збільшити виробництво продукції, застосовуючи інноваційні технології. В таких умовах набувають важливого значення кластери, що виступають однією з форм пристосування економічного механізму функціонування підприємств аграрного сектору до умов конкуренції. Досвід розвинених країн показує, що ті аграрні підприємства, які об'єдналися в кластери, сформували більш стійку конкурентоспроможність в довгостроковому періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки проблеми стратегічного розвитку кластерів, ролі ринкової інфраструктури у їх формуванні, підвищення конкурентоспроможності економіки за рахунок створення кластерів все більше приваблюють увагу науковців. Формування кластерних структур в аграрному секторі економіки є об'єктом досліджень багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких А. Брувер, В. Бакун, Ж. Вейс, М. Кропивко, Е. Леммер, А. Маршал, І. Мазоренко, П. Саблук, В. Скаченко С. Соколенко та інші. Проте результати цих досліджень ще не надають повної картини щодо основних параметрів кластерів, форм та інтенсивності зв'язків між їх учасниками, рівня концентрації виробництва в межах їхньої територіальної діяльності тощо. Це зумовлює необхідність розробки теоретичних концепцій та практичних рекомендацій для застосування кластерного підходу.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є обґрунтування засад формування та функціонування кластерів як інноваційного інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Основою конкурентної стратегії підприємств аграрного сектору України є формування кластерів, внаслідок чого виникає нова форма конкуренції між його членами, яка ґрунтується на співробітництві та інноваційному розвитку. Діяльність інноваційних кластерів направлена на розробку, виробництво та впровадження інноваційної продукції. Для них є характерним більш раціональне використання ресурсів всіх учасників кластеру та наявність наукового потенціалу, що в результаті сприяє підвищенню конкурентоспроможності інноваційної продукції [7, с. 174]. Формування кластеру особливо ефективне для малих та середніх підприємств, оскільки незалежно від розміру підприємств кластеру, на всіх його учасників розповсюджуються інноваційні розробки, не зважаючи на те, що малі та середні суб'єкти господарювання поза кластером не спроможні у повному об'ємі реалізувати новітні надбання науково-технічного прогресу. Орієнтуючись на інноваційний напрям діяльності кластера, можливо знижувати витрати при дослідженні та розробці інновацій, що сприяє здійсненню інноваційної діяльності тривалий час.

Головна відмінність кластерів від інших організаційно-правових форм об'єднань підприємств полягає у територіальній локалізації, об'єднанні у єдиний механізм процесів кооперації та конкуренції, і поєднання підприємств різних галузей – від вивчення ринку до виробництва та реалізації продукції.

Кластери дозволяють підвищувати конкурентоспроможність підприємств та продукції, забезпечувати ефективну організацію інноваційних процесів, скорочувати

витрати на виробництво та підвищувати рентабельність; збільшувати об'єм залучених інвестицій; розвивати та укріплювати взаємовідносини між бізнесом, наукою та державою [8, с. 259]. Також можна додати постійне удосконалення виробництва продукції, підвищення її якості та безпечності за рахунок синергетичного ефекту; швидкий доступ учасників кластера до всіх видів ресурсів (природних, сировинних, трудових, фінансових, технічних, інформаційних, інтелектуальних, інноваційних), можливість їх більш ефективного використання; потенційну можливість у створенні нових робочих місць і забезпечення постійної зайнятості; спільну реалізацію інтересів учасників кластера; зростання ринкової частки реалізованого товару; доступ до світових ринків аграрної продукції та аграрних бірж; створення дієвої системи доступу й обміну інформацією щодо попиту і пропозиції на ринку; підвищення конкурентних переваг; можливість диверсифікації виробництва, розширення асортименту продукції; створення єдиного процесу виготовлення та просування продукції від її виробників до кінцевих споживачів; юридичну та економічну самостійність учасників [2; 9, с. 334].

Структура кластеру представляє собою мережу постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, науково-дослідних інститутів. Аграрні підприємства можуть стати учасниками аграрного (агропромислового) кластера. Вони тісно взаємодіють для створення ефективного виробництва конкурентоспроможної продукції, але при цьому конкурують між собою, що спонукає їх до створення інновацій, кращого розвитку та сприятиме покращенню соціально-економічної ситуації регіону.

Агрокластер складається не тільки з підприємств, взаємопов'язаних між собою за певною спеціалізацією, але й організацій, що забезпечують їх функціонування. При цьому завдяки міжфірмовій конкуренції всередині кластера підприємства-учасники мають переваги по відношенню до товаровиробників, що до нього не входять. Тобто така організація виробничого процесу сприяє досягненню максимально ефективного функціонування галузей регіону (рис. 1).

Причинами виникнення агрокластерів є зростання масштабів виробництва та диференціації діяльності, а також розвиток суспільного поділу праці, що спричинило зростання самостійних галузей та організацій, залежних від зовнішнього оточення, що охоплює поставку засобів виробництва, наявність матеріальних, фінансових та трудових ресурсів тощо. Як свідчать дослідження, зростання кількості кластерів зумовлює зростання інноваційної активності їх учасників, у той час, як зниження кластерних формувань в регіонах спричиняє послаблення інноваційної активності.

Кластер – це економічне поняття, він не є юридичною особою. Органом, який об'єднує підприємства-члени кластеру, є рада, яка здійснює координаційні, аналітичні та подібні їм функції. Очолює координаційну раду керівник підприємства, що є членом кластера. Рада формується з керівників підприємств та представників регіональних управлінських структур та співпрацює з державними, управлінськими й іншими структурами регіону та держави.

Поточна діяльність кластера здійснюється виконавчою адміністрацією. Координаційна рада та виконавча адміністрація проводять основну діяльність кластера, що полягає у виконанні закінченого циклу робіт та розробці технологій щодо ефективного виробництва певного виду продукції [1, с. 180].

Одним з найбільш конкурентоспроможних продуктів на світовому ринку є українське зерно. Зерновий підкомплекс займає важливе місце у галузі рослинництва та агропромислового комплексу взагалі, оскільки відповідна продукція є основою продовольчої безпеки держави, що є найважливішою складовою частиною національної безпеки країни і нерозривно пов'язана з досягненням конкурентоспроможних параметрів виробництва продукції, забезпечує створення запасів та кормової бази для внутрішньогосподарської галузі тваринництва та складає значну частину експорту. Зернові та зернобобові займають найбільшу частку у структурі посівних площ і валових зборів сільськогосподарських культур.

Рис. 1. Структура аграрного кластера

Джерело: сформовано автором

Зерновий кластер регіону представляє собою структурне утворення зернового під-комплексу, що має певні територіальні межі, та здійснює свою діяльність в умовах господарської самостійності. Головна функція зернового кластера регіону полягає у максимальному задоволенні потреб населення області в продукції, що виготовляється із зерна. Крім того, іншими функціями зернового кластера є: створення для переробної промисловості регіону зернової продукції і сировини; стимулювання зростання конкурентоспроможності сільського господарства регіону на вітчизняному та світовому

ринках; максимальне завантаження виробничих потужностей всіх сфер зернового кластера регіону; зменшення втрат протягом всього виробництва зерна, у тому числі на дослідження інновацій завдяки близькості пов'язаних підприємств; поширення науково-технічних та організаційно-економічних інновацій між підприємствами, що сприяє зростанню продуктивності в кластері. Узагальнені складові підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств-учасників кластеру представлені рис. 2.

Формування сучасного кластеру стає можливим за умови співвідношення головних учасників – науки, бізнесу та держави. До виробників відносяться аграрні підприємства, фермерські господарства, що спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. Підприємства зі зберігання – це елеваторні господарства, хлібопереробні підприємства з власними потужностями зі зберігання зерна, аграрні підприємства, у яких наявні потужності з внутрішньогосподарського зберігання зерна. Переробними є борошномельні, комбікормові та хлібопекарні заводи, кондитерські і макаронні фабрики. До складу зернового кластеру регіону мають входити також підприємства, що забезпечують постачання та сервіс, транспортні послуги (логістику), збут його продукції, що складають інфраструктуру. А об'єднати їх в єдиний механізм мають підприємства, що забезпечують управління та координацію діяльності всього кластера. Важливе значення для ефективного функціонування кластеру є зв'язки між підприємствами – виробниками та постачальниками обладнання, міндобри, насіння, засобів захисту рослин, а також співпраця між підприємствами з надання сервісних і транспортних послуг, обслуговуваними кооперативами [9, с. 337].

Державні органи влади повинні стимулювати створення та функціонування зернового кластеру в регіоні, при цьому не втручаючись у процеси, що в ньому відбуваються, розробляти механізми підтримки зернового кластеру та включати їх в програми соціально-економічного розвитку регіону.

Громадські об'єднання та асоціації повинні сприяти роботі кластеру, а також наглядати за нею. За допомогою кластерів відбувається більш інтенсивна інтеграція науки у виробництво, що підвищує ефективність їх господарювання та сприяє швидкому реформатуванню економіки регіону до нового промислово-технічного способу ведення господарства. Заклади вищої освіти, науково-дослідні інститути сприяють ефективному впровадженню фундаментальних знань та інновацій у виробництво, підготовці високопрофесійних кадрів для забезпечення діяльності кластера. Забезпеченню переміщення продукції всередині кластера та за його межами з найменшими матеріальними затратами сприяє налагоджена транспортно-логістична інфраструктура.

Коли визначені учасники кластеру та підтверджена перспектива його формування, ініціатором об'єднання організовуються певні дослідження, а саме: вивчаються процеси на ринку зерна, аналізуються ресурси підприємств, що входять у кластер. Спираючись на проведені дослідження, визначаються перспективні напрями співпраці агровиробників у рамках кластера, розробляється стратегія його розвитку. Такі дослідження можуть проводити наукові установи, що бажають увійти в кластер.

Ініціатором створення зернового кластеру можуть бути органи виконавчої влади, що управляють агропромисловим розвитком області. Їх завданням є організація експертної оцінки наявності передумов, що дозволяють створити відповідну структуру. Експертами виступають керівники окремих аграрних підприємств, представники системи торгівлі продуктами харчування, громадських організацій аграрного профілю, які визначають перспективність створення в області зернового кластера. Запропонована організаційна модель структури зернового кластеру представлена на рис. 3.

Економічна ефективність функціонування кластера залежить від рівня витрат товаровиробників. Підприємствами визначається собівартість власної продукції, зміни в її структурі, вартість окремих виробничих ресурсів і послуг. Порівнюючи динаміку собівартості та ціну агропродукції, можна провести оцінку змін в рентабельності її виробництва. Соціальна ефективність діяльності кластера оцінюється з урахуванням

Рис. 2. Напрями підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств-учасників аграрного кластеру

Джерело: сформовано автором

кількості додатково створених робочих місць, динаміки заробітної плати трудових кадрів підприємств – учасників кластера, інвестиції цих підприємств у реалізацію регіональних проектів соціального характеру.

Висновки. Отже, кластерний підхід відкриває великі перспективи у впровадженні його в агропромисловий комплекс. Адже завдяки підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних аграрних товаровиробників відбувається зростання ефективності агропромислового виробництва та розвиток регіону. Для того, щоб сформувати кластер в аграрному секторі, необхідно виокремити пріоритетні напрями його розвитку, що надасть можливість повніше використовувати реальні та потенційні переваги регіону.

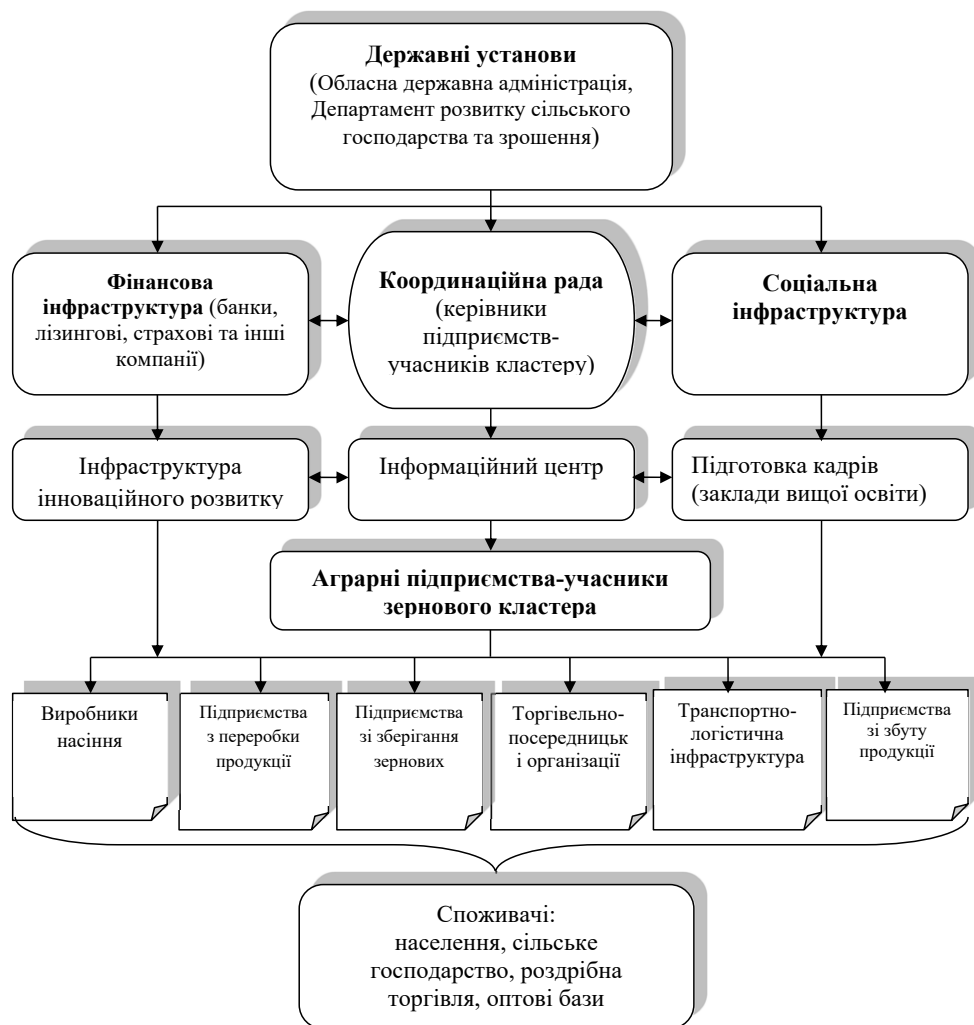

Рис. 3. Модель зернового кластера регіону

Джерело: розроблено автором

Запропонована модель зернового кластера дозволяє налагодити безперервний зв'язок підприємств аграрного сектору з переробними підприємствами-учасниками кластеру, створити для них нові перспективи, так як підприємства з переробки матимуть постійних постачальників якісної сировини. Це дозволить оптимізувати взаємовідносини між його учасниками, підвищити ефективність їх функціонування, реалізувати їх конкурентні стратегії для зростання конкурентоспроможності та зміцнення їх позиції на ринку.

Список використаних джерел:

1. Вайнський Ф.А., Молнар О.С. Кластеризація – фактор конкурентоспроможного виробничо-господарського потенціалу та ефективного розвитку сільських територій. *Соц.-ек.проблеми сучас.періоду України*. 2013. Вип. 6 (104). С. 175–181.

2. Вишнеvsька О.М., Наумова А.Ю. Теоретичні аспекти і практичні особливості розвитку кластерних структур аграрного сектора економіки у контексті підвищення конкурентоспроможності. *Вісник Харківського національного аграрного університету*. 2013. № 5. С. 28–33.
3. Донських А.С. Підвищення конкурентоспроможності виробництва насіння соняшнику : дис. канд. екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 224 с.
4. Кирилов Ю.С. Кластери як інструмент підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2608> (дата звернення: 30.05.2024).
5. Крутько М.А. Конкурентоспроможність агропромислової галузі в контексті розвитку інтеграційної взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 2. С. 94–97.
6. Лавриненко С.О. Формування кластеру як напрямку активізації інноваційної діяльності регіону. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2017. Вип. 16. С. 354–360.
7. Матьовка Т.В. Формування та розвиток кластерів у пріоритетних сферах економіки регіону: дис. канд. екон. наук : 08.00.05. Ужгород, 2016. 222 с.
8. Орлик О.В. Кластери як інноваційна форма розвитку агропромислового виробництва. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Випуск 1 (44). С. 258–265.
9. Петрова Н.О. Функціонування кластерних об'єднань як засіб забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 334–340.
10. Прокопеч Л.В. Кластерний підхід як інструмент підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 17. Ч. 3. С. 75–78.
11. Самофатова В.А. Формування зернового кластеру як передумова сталого розвитку агропродовольчої сфери Південного регіону. *Регіональна економіка*. 2017. №1. С. 30–37.
12. Соловей Ю.І. Формування інтегрованих структур малими виробниками сільськогосподарської продукції: дис. канд екон. наук: 08.00.04. Львів, 2018. 238 с.
13. Kyrylov Yu., Zheludenko K. The Role Of Resource Potential In The Formation Of Competitive Strategies Of Ukrainian Agricultural Enterprises. *Three Seas Economic Journal*. 2022. Том 3. № 1. С. 78–84.

References:

1. Vazhynskiy F. A., Molnar O. S. (2013) Klasteryzatsiia – faktor konkurentospromozhnoho vyrobnycho-hospodarskoho potentsialu ta efektyvnoho rozvytku silskykh terytorii [Clustering as a factor of competitive industrial-economic potential and effective rural development]. *Sots.- ek.problemy suchas.periodu Ukrainy*, vol. 6 (104), pp. 175–181.
2. Vyshnevskya O. M., Naumova A. Iu. (2013) Teoretychni aspekty i praktychni osoblyvosti rozvytku klasternykh struktur ahrarnoho sektora ekonomiky u konteksti pidvyshchennia konkurentospromozhnosti [The theoretical aspects and practical features of the development of cluster structures of the agricultural sector in the context of competitiveness]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrar-noho universytetu*, no. 5, pp. 28–33.
3. Donskykh A. S. (2017) Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti vyrobnytstva nasinnia soniashnyku [Increasing the competitiveness of sunflower seed production] : dys. kand. ekon. nauk : 08.00.04. Dnipro, 224 p. (in Ukrainian)
4. Kyrylov Yu. (2013) Klasteri yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [Clustering as a tool to improve the competitiveness of national economies in a globalizing]. *Efektivna ekonomika*, no. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2608> (accessed May 30, 2024).
5. Krutko M. A. (2019) Konkurentospromozhnist ahropromyslovoi haluzi v konteksti rozvytku intehratsiinoi vzaiemodii [Competitiveness of the agroindustrial sector in the context of integration interaction development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 24, part 2, pp. 94–97.
6. Lavrynenko S. O. (2017) Formuvaiymannia klasteru yak napriamu aktyvizatsii innovatsiinoi dialnosti rehionu [Cluster formation as a direction enhancing innovation region]. *Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*, vol. 16, pp. 354–360.

7. Matovka T. V. (2016) Formuvannia ta rozvytok klasteriv u pryoritetnykh sferakh ekonomiky rehionu [Formation and development of clusters in priority areas of the region's economy]: dys. kand. ekon. nauk : 08.00.05. Uzhhorod, 222 p. (in Ukrainian)

8. Orlyk O. V. (2012) Klasteri yak innovatsiina forma rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva [Clusters as an innovative form of development of agro-industrial production]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 1 (44), pp. 258–265.

9. Petrova N. O. (2016) Funktsionuvannia klasternykh obiednan yak zasib zabezpechennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [The functioning of the cluster associations as a means to ensure the competitiveness of farms]. *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 2. pp. 334–340.

10. Prokopets L. V. (2016) Klasternyi pidkhid yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [The cluster approach as an increase instrument of competitiveness for agricultural enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 17, part 3, pp. 75–78.

11. Samofatova V. A. (2017) Formuvannia zernovoho klasteru yak peredumova staloho rozvytku ahroprodovolchoi sfery Pivdennoho rehionu [Forming of a grain cluster as a prerequisite for sustainable development in the agri-food sphere of the Southern region]. *Rehionalna ekonomika*, no. 1, pp. 30–37.

12. Solovei Yu. I. (2018) Formuvannia intehrovanykh struktur malymy vyrobnykamy silskohospodarskoi produktsii [Establishment of integrated structures by small producers of agricultural products]: dys. kand ekon. nauk : 08.00.04. Lviv, 238 p.

13. Kyrylov Yu., Zheludenko K. (2022) The Role Of Resource Potential In The Formation Of Competitive Strategies Of Ukrainian Agricultural Enterprises. *Three Seas Economic Journal*, vol. 3, no. 1, pp. 78–84.